

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Каа - Хемского района

МБОУ СОШ с.Бурен-Хем

СОГЛАСОВАНО

ЗУВР Ооржак
/Ооржак О.Б./

УТВЕРЖДЕНО

Директор Бичекей А.А./
МБОУ СОШ /УОМ
Приказ № 2/3
от «31» августа 2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»
для обучающихся 7-го класса

Составила учитель родного
языка и литературы Карди К.Б.

Бурен-Хем 2023

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрөөн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырат; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдыышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын)

дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрөөн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрөөн дылыңа хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрөөн дылыңа өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрөөн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырыңа улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарыңа үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында

өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;

– Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)

– «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

Өөредилге программазының ниити тайылбыры

Программаны боттандыраарының **сорулгазы:** Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тин негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртемниң утказын шиңгээдири; баш бурунгаар планнаттыг бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

Салдынган сорулгаларны шиитпирлээри-биле чорудар ажылдар:

– бодунуң тыва чонунга чоок хамаарылгалыын ханы медеп билип чоруур, төрээн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, күрүне дылын болгаш өске-даа чоннарның дылдарын хүндүлөп чоруур; иштики сагыш-сеткили байлак, бот-медерели бедик Россия Федерациязынга болгаш төрээн Тывазынга бердинген, шынчы хамаатыны кижизидери;

– төрээн дылын кижиниң эртем болгаш өөредилгениң аңгы-аңгы адырларынга билиг чедип алырының кол аргазы болурун; ниитилелде мораль-этиктиг негелделерни, дылдың эстетиктиг үнезин медеп билириниң база кол аргазы кылдыр билиндирери;

– аңгы-аңгы байдалдарда тыва дылга бодунуң бодалын хостук илередип шыдаар кылдыр сайзырадыры; кижилер-биле чугаалажыксаар, харылзаа тудар арга-шинээн улам мергежилдер күзелдиг болурун хевирлээри;

– тыва дылдың эртемниң адырларының болгаш тыва литературлук дылдың кол-кол нормаларының дугайында билиглерин делгемчидери;

– өөреникчилерниң идепкейлиг ажыглап турар болгаш потенциалдыг сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери;

– аас болгаш бижимел чугаа культуразын, чугаа чорударының хевирлерин (номчууру, дыңнаары, чугаалаары, бижири) шиңгээдири;

– чедип алган билиглерин, чаңчыл-мергежилдерин херек кырында амыдыралга ажыглаары;

– интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы мөөрейлерге, төлевилелдерге болгаш өөредилге шинчилелдиг ажылдарны чорударынга херек арга-дуржулганы, мергежилдерни шиңгээтирери; өөреникчилерниң бот-идепкейлиг чоруун сайзырадыры.

Программа өөреникчилерниң харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларын хевирлээринче угланган.

Харылзаажылга (коммуникативтиг) компетенциязы дээрге-ле чугаа

чорудулгазының хевирлерин, аас болгаш бижимел чугааның үндезиннерин ыяк шингээдип алганы; дылды ажыглаарының кол мергежил, чаңчылдарын назы-харының аайы-биле янзы-бүрү байдалдарга ажыглап билири болур. А кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, чугааның байдалынга таарыштыр чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден илерээр. Өөреникчининиң чугаалажып билириниң кайы хире хевирлеттингени ооң үежилери-биле азы улуг улус-биле чугаалажыксаар, кады чугаалажып турар кижизиниң бодалын дыңнап, ооң тус айтырыгга хамаарышкан туружун шын билип турарындан, чидиг айтырыгларга харыылап билиринден тодараттынар.

Дыл (дыл эртеминиң) талазы-биле компетенциялар (дыл болгашдыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) өөреникчи бүрүзүнүң тус-тузунда дылдың тускай демдектер системазы (чаңгыс аайлап тургустунган дыл демдектериниң чүнү илередип турарын, оларның аразында харылзаалыын) болгаш ниитилел болуушкуну болуп, сайзырап, янзы-бүрү хүлээлгелерни күүседип чоруурун ыяк билип; тыва литературлуг дылдың кол нормаларын шингээткенинден; сөс курлавырын байытканындан, чугаазының

грамматиктиг тургузуун экижиткенинден; дылдың кол кезектерин болгаш өзек билиглерин, дыл болуушкуннарын сайгарып; лингвистиктиг словарьларның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап билиринден хевирлеттинер.

Культура талазы-биле компетенция (культура-төөгү, шажын- чүдүлге, ёзу- чаңчылдар талазы-биле айтырыгларны ыяк билири) өөреникчилерниң төрөөн дылды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевир кылдыр медресеп билири; дылдың чоннуң төөгүзү- биле харылзаалыын ыяк билири. Тыва дылдың өске дылдардан онзаланып турар талаларын, тыва чугааның аянын, өске чоннар-биле харылзашпышаан, оларның национал культуразы, төөгүзү-биле холбашкан чүүлдерин билип алыры. Тыва национал культура база ооң-биле холбашкан терминологияны, лексиктиг курлавырны эки билип, культурага хамаарышкан сөстөрүнүтказын шын тайылбырлап билири болур.

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга уjur-дузалыг **нш уткалыг шугумну** айыткан:

– коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;

– дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;

– культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырыптурар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы- биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

Программада материалды чүгле билиг кылдыр эвес, а ону амыдыралга чогумчалыг ажыглаарын билиндирери-биле *харылзажыр ажыл- чорудулгалыг (коммуникативно-деятельностный) органы* ажыглаары көрдүнгөн. Курста харылзаажылганың мергежилдерин сайзырадырынче болгаш өөредилгениң эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдеринче кичээнгейни күштелдирген. Ол дээрге тыва дылда чедип алганы билиглерни, арга-мергежилдерни амыдыралдың кандыг-даа айтырыгларын шиитпирлээрде ажыглап болур чугула байдалдарның тургустунганы болур. Төрөөн тыва дылын өөредип тура, чугаага ажыглаар дыл аргаларын шилиир, чүвени шын угаап бодаар, бодадын чиге илередир арга-шинээн сорулгалыг сайзырадыры чугула. Өреникчилерниң чугаа чорудулгазының улам ыңай сайзыралы тыва дылдың чурумчуткан тургузуунун дугайында, чугааны байдалга дүүштүр ажыглаар дылдың онзагайларының дугайында билиглеринге үндөзилеттинген. «Төрөөн (тыва) дыл» эртеминде өөредиглер дыл болуушкуннарын сайгарып көөр арга-мергежилдерни сайзырадыр, укарга-мергежилдерни бөлүктээр, чугаа культуразын сайзырадып кижизидер, номчулганың янзы-бүрү хевирлерин база медээ дилээр янзы-бүрү аргаларны ажыглаар, сөзүглелдерни эде тургузар, литературлуг дылдың нормаларын сагыыр дээн ышкаш өске-даа чаңчылдарны хевирлээринче угландырган.

Эртемниң өөредилге планында туружу

Өөредилге планында «Төрээн (тыва) дыл» эртемин өөредиринге 5-9 класстарга 340 шак (чылда класс бүрүзүнге 68 шак) көрдүнгөн.

Өөредилге планында өөредилге харылзааларының киржикчилериниң шилип алыр кезээнде көрдүнгөн шактарның дузазы-биле өөредилге чери боду ук эртемге шактарны көвүдөдип алыр эргелиг.

1. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНЭЛДЕР

«Төрээн (тыва) дыл» эртемин шиңгээткениниң түннелдери үш кол бөлүк кылдыр демдеглеттинген: бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (метапредметтиг) болгаш эртем талазы-биле (предметтиг) түннелдер.

Бот-тускайлаң түннелдерге уругларның бот-башкартынып (боттук туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл- чорудулгазынга болгаш сонuurгалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль- этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүнге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга,мындыг:

– россияжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрээн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижиниң төрөлгөтөнниң культурулуг өнчүзүнүн үндөзүннөрин билири;

– төрээн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонuurгалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонuurгалының болгаш билииниң деңгелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур- дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттук туружун хүндүлээри;

– назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрээн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш- ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнөрин шиңгээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шиңгээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу- чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түннелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шиңгээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкаар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шиңгээдири* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бңгн талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түннелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түннелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажылдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыраары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадырболгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү- бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаарболгаш эде тургузар;

- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделеринкады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүндө улам эки чедиешкинниг болурунуң аргаларын сүмелээр;
- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостугажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедиешкинниг азы чедиешкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедиешкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры- биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;
- сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;
- бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер- биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;
- бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскертип билир;
- бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шийтпир хүлээп алырының болгаш өөредилгиз база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың медреселдиг шилилгезин боттандыраарының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бгн талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;
- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долзуу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;
- сөзүглелде чуруп көргүскен болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданыышкынын болгаш түңнелдерни кылыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;
- словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонургалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзажылга чорударбиги талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, оон туружун хүлээп ап шыдаар;
- бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылып ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);

- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дугуржуп ап шыдаар;
- бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
- чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;
- чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележип шиитпирни үндүрер;
- өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри- биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- эш-өөрү азы башкызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;
- маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;
- харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередип, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры- биле янзы-бүрү дыл аргаларын меделердиг ажыглаар.

Эртем талазы-биле (предметтиг) тннелдерже тыва дылдың кол үндезин билиглери, ук эртемге чаа билиг чедип алырының болгаш ону ажыглаарының дуржулгазы кирип турар.

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй) чугааның аңгы-аңгы байдалдарында ажыглаар; диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин (айтырар-харыылаар, сонуургалын оттуруп чугаалажыр, бодал солчур) эш-өөрү, танывазы кижилер база өске аймак сөөк улус-биле амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде ажыглаар;
- чугаа үезинде тыва болгаш ниити чугаа культуразының негелделерин сагыыр;
- монолог болгаш диалогтуң чижектеринге чугааның сорулга болгаш байдалынга дүүштүр ажыглаттынып турарына үнелелди бээр;
- төрөөн дылынга бодалын, сагыш-сеткилин хостуг илередири-биле чугаага грамматиктиг хевирлерни шын ажыглаар;
- чугааның чедимчелиг азы чедимче чок болганын медеп билир болгаш ону тайылбырлаары;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылыр;
- кылган төлевилел азы реферадын улус мурнунга таныштырар, чидиг айтырыгларны шиитпирлежиринге киржир, бодунуң туружун бадыткаар;
- бодунуң улус-биле чугаалажып шыдавайн баарының кол чылдагааннарын билир

болгаш оларны тайылбырлаар.

Чугаа чорудулгазы

Дыңнаары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин ажыглаар (дыңнааны сөзүглелдин азы дыңнаан чүүлүнүн кол утказын билир, херек медээни ылгаар);
- дыңнааны сөзүглелдин утказын кыскалады азы долузу-биле чугаалап дамчыдар;
- дыңнааны эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал сөзүглелдеринин темазын, ында кол бодалды тайылбырлап шыдаар, ында кол болгаш немелде медээни ылгаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- *аас чугааны сайгарып, тайылбырлап билир.*

Номчууру

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- схемада айыткан медээни харылзаалыг сөзүглел кылдыр дамчыдар;
- өөредиглиг болгаш тайылбырлыг номнар база радио-, теледамчыдылгалар, солун-сеткүүлдү үндезин кылдыр алган материалдар, Интернет четкизинин курлавырлары-биле ажылдаар аргаларны ажыглаар;
- кайы-бир темага хамаарышкан материалды чыыр болгаш чаңгыс аайлаар, тып алганы медээни (сорулга чедип алыры-биле кылып чорударажылынга дүүштүр) сайгарар болгаш ону тайылбырлаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- *сөзүглелде тодаргай болгаш элдээрткен медээниң кандыг стильге болгаш жанрга хамааржырын билир, сайгарар, үнелээр;*
- *янзы-бүрү үндезин-барымдаалардан (эртем-өөредиглиг болгаш официалдыг албан-херек сөзүглелдери, радио-, теледамчыдылгалар, солун-сеткүүл, электронуг шыгжамырларны үндезин кылдыр алган медээлер) херек материалды аңгылап тывар;*
- *бодунуң моон ыңай сайзыралыга номчулганың болгаш төрөөн чогаалды өөрениринин ужур-дузаны медеп билир; бодун база долгандыр турар делегейниң дугайында билип алыр дээш, үргүлчү бир-ле чүвени номчуксаар;*

Чугаалаары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- аңгы-аңгы социал амыдырал, культура, мөзү-бүдүш, дыл дугайында темаларына дыңнадыг азы улуг эвес илеткелди кылыр, бир болуушкун азы төөгүнү чугаалаар, дискуссияга киржир;
- чугаа үезинде херек кырында амгы тыва литературлуг дылдың шын адалга болгаш лексиктиг, грамматиктиг нормаларын сагыыр;

– лексика болгаш фразеологияны стиль талазы-биле шын ажыглаар; чугаа этикедин билир болгаш ону сагыыр;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– аас-биле аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга монолог азы диалогту тургузар;

Бижири

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– чаа азы херек медээлерни дамчыдары-биле аңгы-аңгы темаларга бижимел монологтарны тургузар;

– дыннаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын (долузу-биле, кызырып, херек чүүлүн ушта бижип) эдертиг, тезис, план хевирлеринге шын дамчыдар;

– бижимел чугаага амгы тыва литературлуг дылдың лексиктиг, грамматиктиг, орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларын херек кырындасагыыр;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– аңгы-аңгы темаларга рефераттарны, дыңнадыгларны бижиир;

– үнелелдерни, аннотацияларны, чугаалаар чүвезиниң тезистерин, конспектилерни тургузар.

Чугаа культуразы

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– аас болгаш бижимел чугаага тыва литературлуг дылдың шын адалга, лексика, грамматика, стилистика талазы-биле, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын сагыыр;

– тыва литературлуг дылдың нормаларының дугайында медээни алыры-биле тыва дылдың словарьларын (тайылбыр, фразеологтуг, орфографтыг, тыва-орус, орус-тыва очулга дээш о.ө.) ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– дылдың нормаларын эки билир болгаш ону хажытпас, бүгү кижини төрелгетениң дылда илереттинип турар эң-не үнелиг, ыдыктыг чүүлдеринбилер.

Сөзүглел

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– боду аңгы-аңгы хевирлерге, стильдерге, жанрларга харылзаалыг сөзүглелдин негелделеринге дүүштүр сөзүглелди тургузар болгаш эдилгелерни кылып шыдаар;

– аңгы-аңгы хевирлерниң сөзүглелдериниң (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) утказын шын билип алыр, дамчыдар болгаш тайылбырлаар;

– тема, сорулга, кол бодал, чугула болгаш чугула эвес медээ, чугааның хевирлериниң (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) кайызынга хамаарышканының, дылдың ажыглалының аайы-биле кайы хевирде (аас чугаа, чечен чогаал дылы, албан-херек, эртем, публицистика стильдери) ажыглаттынганының талазы-биле сөзүглелди сайгарар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- аас болгаш бижимел хевирлерге өөредилге-эртем сөзүглелдерин тургузар, оларның онзагайынга дүүшүтүр дылды уран аргаларын ажыглаар;
- сөзүглелдин темазын, кол бодалын, ында көдүргөн айтырыгларны тодарадып база эстетиктиг талаларын – чараи чүүлдерни эскерип сайгарар.

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- сөзүглелдин стильдерин (чугаа, эртем, публицистика, албан-херек болгаш чечен чогаал) ылгаар;
- чугаалажылганың негелделеринге (сөстөрни, домактарны чугаага дүүшүтүр ажыглаары, шын, тода, бүзүрелдиг чугаалаары, чугаа культуразын сагыыры дээш о.ө.) болгаш ажыглаан лексиканың чугааныңшынныынга дүгжүп турарының талазы-биле өске улустун болгаш бодунун чугаалаан чүүлүн үнелээр;
- чугаа частырыгларын эдер, сөзүглелди хоюглап эде тургузар;
- өөредиглиг болгаш эртем темазынга улуг эвес дыңнадыгны азы илеткелди чаңгыс классчыларының мурнунга чугаалаар;
- амгы тыва литературлуг дылдың нормаларын болгаш чугаа этикедин сагып, аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның (илеткел, дискуссия, репортаж, интервью, статья, рецензия дээш о.ө.) сөзүглелдерин тургузар болгаш эде бижиир;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- чугаа, эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стилиниң сөзүглелдерин оларның лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг аргаларны ажыглаар онзагайларының талазы-биле аңгылаар болгаш сайгарар;
- үежилериниң мурнунга хуралдың шиитпирин азы агитациялаан, хөглеткен, бадыткаан уткалыг чүвени дамчыдып чугаалаар;
- тыва дылды хүн бүрүде харылзажылгага болгаш кандыг-даа чүүлдүң чараи эстетиктиг талаларын эскерип көргүзеринге ажыглаар.

Дыл болгаш культура

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- тыва чоннуң төөгүзү болгаш культуразының дугайында сөзүглелдерден тыва национал культура дугайында медээни дамчыдып турар сөстүң утказын дылдың кезиктеринден (үн, морфемалар, сөс, сөс каттыжыышкыны, быжыг сөс каттыжыышкыны, домактан) тодарадыр;
- хүн бүрүде тыва чугаа этикединиң дүрүмнерин амыдыралга ажыглаар;
- шаг төөгүден тургустунуп келген болгаш салгалдан салгалче дамчып чоруур тыва чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил ыдыктарын (үнелиг чүүлдерин) көргүзүп чоруур тыва чечен чогаалдарны тайылбырлаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле сырый харылзаалыын тайылбырлаар;

– *тыва чоннуң литературлуг өнчүзүн өөренип, сайгарып тура, ооң дылының уран-чеченин, тыва улустуң аажы-чаңы, амыдыралының эстетиктиг чараиш талалырын көргүзүп шыдаарын медегер билир.*

Дыл дугайында ниити билиглер

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- тыва дылдың кол хүлээлгелерин тайылбырлаар;
- тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың кайы дыл бөлүүнге хамааржырын тодарадыр;
- амгы литературлуг тыва дылды диалектилер, кара чугаа, дылдың мергежил аайы-биле янзыларындан, жаргоннардан ылгаар болгаш оларның ылгалдарын тайылбырлаар;
- дылдың кол чурумалдыг аргаларының ажыглалын, сөзүглелге ужур-дузанын үнелеп билир;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– *түрк дылдар болгаш тыва дыл талазы-биле эртемденнерниң тыва дылдың сайзыралынга кишрген үлүг-хуузун тайылбырлаар.*

Дыл дугайында эртемниң кезектери

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- дылдың кезиктерин (үн, морфемалар, сөс, сөс каттыжышкыны, быжыг сөс каттыжышкыны, бөдүүн домак, нарын домак) ылгаар болгаш тайылбырлаар;
- идепкейлиг (хүн бүрүде чугаада ажыглап турар) болгаш потенциалдыг (бодунуң билбези, ынчалза-даа утказын даап бодап билип турары сөстер) сөс курлавырын ажыглаар;
- тыва дылдың чугаа үннерин демдектериниң аайы-биле бөлүктөп аңгылаар; а сөстерни үн тургузуунуң аайы-биле сайгарар;
- алфавитти словарьлардан медээ дилеп-тыварынга ажыглаар;
- сөстүң (фонетиктиг, морфемниг, сөстүң чогаадылгазын, лексиктиг, морфологтуг), сөс каттыжышкыны болгаш домактың синтаксистиг, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле сайгарылгазын кылыр;
- морфемеларны таныыр; сөстү утка, грамматика болгаш ооң тургустунганының аайы-биле кезиктерге чарып сайгарар; сөстүң лексиктиг утказын ооң тургузуунга даянып тодаргайлаар;
- домакта логиктиг ударениени – чугула, кичээнгей салган сөстү ылгап, ону күштүг аян-биле адап турарын хайгаараар;
- сөстү болгаш ооң хевирлериниң (сылдыс – сылдыстыг, сылдыска) утказын ылгаар;
- сөстүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;
- синтаксистин кол кезиктерин (сөс каттыжышкыны, домак, сөзүглел) танып билир;
- сөс каттыжышкының (хостуг, быжыг) болгаш домактың аңгы- аңгы

хевирлерин (медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы) сайгарар, оларның холбааларын айтыр;

– домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин таныыр, оларны тодарадыр;

– бөдүүн болгаш нарын, нарынчылтынган домактарны танып билир;

– домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр;

– сөстөрни шын бижиирде фонетиктиг, морфемниг болгаш сөс чогаадыр, морфологтуг сайгарылгаларга даяныр;

– домакта бижик демдектериниң чүге салдынганын тайылбырлап билир;

– тыва дылдың словарьларын ажыглаар;

– херек кырында өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– *төрээн тыва дылының дугайында эртемге үндөзилээн билиглерин чаңгыс аайлаар; ооң кезектериниң болгаш кезиктериниң харылзаалыын медереп билир;*

– *бодунуң оон ыңай ажыл-чорудулгазынга дыл эртеминиң кол баазалыг билиглерин, кезиктерин болгаш тыва дылдың (чугаа кезектериниң) граматиктиг хевирлерин ажыглаар;*

– *кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлерин (залог, вид)таныыр;*

– *бижимел чугаага нарын синтаксистиг конструкцияларны ажыглаар.*

Тыва дылга библиографтыг даңзы

Өөредилге литературазы

Өөредилге номнары:

1. Монгуш, Д. А. Тыва дыл. 6-7 класс : өөред. үнд. / Д. А. Монгуш, К.Б. Доржу. – 4-кү үнд. – Кызыл: Ю.Ш. Кюнзегеш аттыг ТНҮЧ, 2007. – 278 а

2. Тыва дыл. 7 класс: өөред. үнд. / К. Б. Доржу [болгаш о.ө.]. – Кызыл: НШХИ, 2018. – 151 а.

1. Бавуу-Сюрюн М. В. Морфемно-орфографический словарь тувинского языка. – www.tuvansorpus.ru (словарьлар) (ажыдып кирген хүнү 29.04.2020)

2. Биче-оол, М. Д. Тыва дылдың орфографтыг словары / М. Д. Биче- оол, С. Н. Чамаева., ред. Д.А. Монгуш. – 5- ки үнд., эдилг., немелделерлиг. –Кызыл: ТНҮЧ, 1967. – 445 а.

3. Монгуш, Д. А. Орус-тыва өөредилге словары: 5000 ажыг сөс / Д. А. Монгуш. – М.: Русский язык, 1988. – 312 а.

Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – Абакан: үнд. Н.Ф.Катанов аттыг ХГУ 2004. – 256 а.

4. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – 2-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 2007. – 552 а.

5. Ондар Б. К. Краткий словарь гидронимов Тувы. – 2-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 1995. – 48 а.

6. Орус-тыва словарь: 32000 сөс /М. Д. Биче-оол [болгаш о.ө.], ред.Д.А. Монгуш. – М.: Русский язык, 1980. – 660 а.

7. Симчит, К. Д. Орфографтыг словарь: 6500 хире сөс / К. Д. Симчит. – Кызыл: ТНУЧ, 1988. – 110 а.

8. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т. 1: А, Б. – Новосибирск: Наука, 2002. – 341 а.

9. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т. II: Д, Е, И, Й. – Новосибирск: Наука, 2002. – 338 а.

10. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т. III: К, Л. – Новосибирск: Наука, 2004. – 440 а.

11. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т. IV: М, Н, О, Ө, П. – Новосибирск: Наука, 2008. – 442 а.

12. Толковый словарь тувинского языка: науч. изд. [Перевод значений слов и устойчивых словосочетаний на русский язык: Т. 1: А-Й., около 10 300 слов, 1700 устойчивых словосочетаний] /ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2003. – 599 а.

13. Тыва дылдың тайылбырлыг словары [Толковый словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т. 1: А-Й] /ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2003. – 599 а.

14. Тыва дылдың тайылбыр словары [Толковый словарь тувинского языка: эрт.үнд.: Т.2: К-С] / ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2011. – 798 а.

15. Тыва-орус словарь [Тувинско-русский словарь: науч. издание: около 22 000 слов] / ред. Э. Р. Тенишева. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 648а.

16. Тыва-орус словарь [Тувинско-русский словарь] / Х. С. Алдын-оол[болгаш о.ө.]. – 2-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 2014. – 648 а.

Методиктиг литература

(башкыларга болгаш өөреникчилерге методиктиг сүмелер,
немелде литература):

1. Данилюк А. Я. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – М.: Просвещение, 2010. – 21 а.

2. Фундаментальное ядро содержания общего образования. / Серия «Стандарты второго поколения» / ред. В. В. Козлов, А. М. Кондаков. – М.: Просвещение, 2009. – 59 а.

3. Концепция воспитания человека культуры в образовательных

учреждениях Республики Тыва / ред. А. С. Шаалы – 2-ги үнд. – Кызыл: изд.-полигр.отд. «Билиг», 2003. – 31 а.

4. Эренчинова Т. А. Государственная итоговая аттестация учащихся 9 класса [Нормативные документы на республиканском и муниципальном уровнях]. – Кызыл: ИРНШ, 2007. – 59 а.

5. Бавуу-Сюрюн М. В. Тыва дылдың лексиказынга факультативтер: өөредилге-методиктиг удуртулга [Факультативы по лексике тувинского языка: учебно-методическое пособие]. – Кызыл: Типогр. КЦО «Аныяк», 2005. – 116 а

6. Доржу, К. Б. Төрээн (тыва) дылдың морфологиязынга мергежилгелер чыындызы: өөредилге ному: өөр.үндүрүлгө / К. Б. Доржу. – Кызыл: ТывКУ, 2016. – 163 а.

7. Доржу, К. Б. Тыва дыл болгаш чогаалды 8-11 класстарга хандыр өөредириниң шенелде программазы / К. Б. Доржу. – Кызыл: НШХИ, 2005. – 56 а.

8. Кенин-Лопсан, М. Б. Тыва чаңчыл: өөр. үндүрүлгө: 1, 2 кезээ / М. Б. Кенин-Лопсан. – эдилг.үнд. – Кызыл: НШХИ, 2010. – 360 а.

9. Март-оол, К. Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарыныңметодиказы / К. Б. Март-оол. – 1-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 2002. – 272 а.

10. Монгуш. У. О. «Хүн-Хүртүнүн» хүртүзү: эрт.-попул.үнд. / У. О. Монгуш. – Новосибирск, 2008. – 176 а.

11. Намзал, Э. Холу чемзиг авам сөңү / Э. Намзал. – Кызыл: Новости Тувы, 1995. – 153 а.

12. Ойдан-оол, А. К. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы: өөр.үнд. / А. К. Ойдан-оол, Ш. Ч. Сат, Н. Д. Сувандии. – Кызыл: НШХИ, 2008. – 88 а.

13. Ойдан-оол, А. К. Диктантылар чыындызы: 5-9 класстар / А. К. Ойдан-оол, М. Ч. Ооржак, С. Т-С. Ооржак. – Кызыл: ТНУЧ, 2003. – 245 а.

14. Ооржак, М. Н. Шүлүк болгаш аялга: башк.үнд. / М. Н. Ооржак. – Красноярск: ОАО «ПИК: Офсет», 2014. – 101 а.

15. Салчак, В. С. Тываларның аңныр ажыл-агыйының дугайында чамдык медээлер: статьялар чыындызы / В. С. Салчак, Б. Б. Монгуш, Б.Баярсайхан. – Кызыл: Тип. КЦО «Аныяк», 2010. – 80 а.

16. Серенот, С. К. Сарыг шажынның тайылбырлыг словары / С. К. Серенот. – Кызыл: Тип. Ооржак Р.К., 2010. – 128 а.

17. Серенот, С. К. Буддизмниң тайылбырлыг словары: эрт.-попул. үнд. / С. К. Серенот. – Кызыл: Тип. Ооржак Р.К., 2011 – 80 а.

18. Сувандии, Н. Д. 8-9 класстарның тыва дылга чижек кичээл планнары.

«Тыва дылды өөрединиң теория болгаш методиказы» деп курска методиктиг удуртулга [Примерные поурочные планы по тувинскому языку в 8-9 классах: методическое руководство] / Н. Д. Сувандии. – РИО ТувГУ. – Кызыл, 2008. – 67 с.

19. Сувандии, Н. Д. 9-ку класстың доозукчуларының тыва дылда түңнел күрүне шылгалдаларының (чаа хевир-биле) чижек онаалгаларының чыындызы / Н. Д. Сувандии [болгаш о.ө.]. – Кызыл: НШХИ, 2014. – 63 а.

20. Сундуй, Г. Д. Улусчу педагогика. «Улусчу ужурлар» деп 1-6 класстарнын шенелделиг өөрөдилге-номчулга номнарынга эртем-методиктиг сүмелер: өөрөд. - метод. үнд. / Г. Д. Сундуй, Г. К. Ондар. – Кызыл: ТНУЧ, 2004. – 127 а.
21. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери / ред. Д. А. Монгуш. – 2-ги үнд. – Кызыл: Рес.тип., 2001. – 64 а.
22. Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң Күрүне стандартының национал-девискээр кезээ / НШХИ. – Кызыл: ТНУЧ, 2006. – 263 а.
23. Тыва Республиканың өөрөдилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының концепциязы /М. Б. Кенин- Лопсан [болгаш о.ө.]. – Кызыл: «Билиг» НШХИ, 2011. – 34 а.
24. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр /Тург. Б. К. Будуп. – Кызыл: ТНУЧ, 2016. – 112 а.
25. Уламсурэнгийн, Ц. Образцы фольклора и речи кобдоских тувинцев: науч.-попул. изд. / Ц. Уламсурэнгийн. – Кызыл: ТКИ, 2003. – 192 с.
26. Червонная, С. М. Тыва Республиканың чурукчулары /С. М. Червонная. – СПб: Художник России, 1995. – 184 а.
27. Чүлдүм, Ч. М. Улусчу педагогикага ажыглаар чамдык сөстөрнүң, ужурларның чижек тайылбыры /Ч. М. Чүлдүм. – Кызыл: ТНУЧ, 1999. – 64 а.

Информастыг курлавырлар

1. Ниити информастыг курлавырларже кирери // URL: <http://window.edu.ru/resource> (кирген хүнү 29.04.2020)
2. Сайт «Народы мира – политически этнографический справочник» // URL: <http://nation.geoman.ru/>
3. Сайт Фонда сохранения и изучения родных языков народов Российской Федерации // URL: <https://родныеязыки.рф/> (кирген хүнү 29.04.2020)
4. Сайт «Языки народов России в Интернете» //URL: <http://www.peoples.org.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)
5. Единый банк педагогических практик преподавания родных языков народов России // URL: <http://банкпрактик.рф/> (кирген хүнү 29.04.2020)
6. Национал школа хөгжүдөр институт // URL: <http://irnsh.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)
7. Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг музейи //URL: <http://museum.tuva.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)
8. Үндезин культура ГБУ «Центр развития тувинской традиционной культуры и ремёсел» // <http://tuvancenter.com/o-nas/> (кирген хүнү 29.04.2020)
9. Детский литературный сайт «Радуга Тувы» // URL: <http://tuvacheleesh.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)
10. Тываның аныяк чогаалчылары // URL:<https://vk.com/molodyepisatelituvy/> (кирген хүнү 29.04.2020)
11. Официальный сайт ГБНИОУ «Тувинский институт гуманитарных и

прикладных социально-экономических исследований // URL: <http://tigpi.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)

12. Тыва Республиканың тыва дыл болгаш чогаал башкыларының Ассоциациязының сайтызы // URL: <https://tyvadyl.ru/ru/assocziacziya/> (кирген хүнү 29.04.2020)

13. Сайт ГАОУ ДПО «ТИРО», РУМО учителей родного языка и литературы // URL: <http://www.ipktuva.ru/> (кирген хүнү 29.04.2020)

14. Сайт «Тываның чогаалчылары» // URL: www.picateli-tuvu.ru/ (кирген хүнү 29.04.2020)

Тыва дылдың электроннуг корпусу // URL: <http://www.tuvancorpus.ru/> (кирген хүнү 29.04.202)

7класс (102шак)

Бөлнк	Тема	Шак саны	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – күрүнедылы болгаш ооң ажыглалы.	1	Республиканың ажил-амыдыралынга тыва дылдың чугулазының дугайында чугаага киржир. Тыва дылдың ужур-дузазының болгаш хүлээлгелерин тодарадыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	5-6 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.	4	Диалог болгаш монологту ылгаар. Мергежил сөстөрүн, терминнерни, быжыг сөс каттыжыышкыннарын чугаага шын ажыглаар болгаш оларны сөзүглелден тывар. Кылыг сөстөрүн, наречилерни, ат оруннарын домак тургузарынга ажыглаар. Өөрөнгөн чугаа кезектериниң морфологтуг демдектерин тодарадыр.
	<i>Диктант</i>		Диктантаыны бижиир.
Дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – тывачоннуң өнчүзү. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы.	2	Тыва чоннуң культуразының дугайында сөзүглелдерни дыңнаар. Дыңнаан сөзүглелиниң кыска утказын чугаалаар азы бижиир. Тыва дылдың очулга (орус-тыва, тыва-орус) словарьларын ажыглаар.
Чугаа үдүлгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглел дугайында билиг. Сөзүглелдиң темазыболгаш кол бодалы. Сөзүглелдиң кыска болгаш делгереңгей планы. Сөзүглелдерниң янзылары: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын	7	Сөзүглелдиң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр. Сөзүглелдиң планын тургузар. Сөзүглелдерниң янзыларын ылгаар:чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын. Сөзүглелде домактарны дараалаштыр болгаш сөзүглелдиңкезектерин харылзаалыг кылдыр, темазынга дүүштүр тургузар. Сөзүглелге логиктиг ударениени сагыыр.

			<p>Кайы-бир темага материалды чыыр болгаш ону чаңгыс аайлап тургузар. Янзы-бүрү литератураны ажыглаар. Бижимел чугаазын сайзырадыр. Чугаа культуразын сагыыр.</p>
	<i>Чогаадыг-чурумал</i>		<p>«Кырган-ачамның чайлаа» деп темага чогаадыгны бижиир.</p>
	<i>Сөзүглел-биле ажыл</i>		<p>Сөзүглелди боттары номчуур. Сактып алыр. Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагывышаан, номчаан сөзүглелиниң утказын аас-биле дамчыдар.</p>
<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Морфология. Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери. Причастиениң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери. Эрткен үениң причастиез и. Келир үениң причастиез и, болгалак үениң причастиези. Причастиел иг бөлүглелде р, оларның домакка тодарадылга, байдалболуру. Морфологтуг сайгарылга. Деепричастиениң</p>	11	<p>Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие дугайында билип алыр. Причастиениң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ужур-дузазын тодарадыр.</p> <p>Эрткен болгаш келир үениң причастиелерин ылгаар. Болгалак үениң причастиезин ылгаар, сөзүглелден тывар,чугаага ажыглаар. Причастиелерни чүвелерниң демдээнкөргүзерде, ажыглаары. Причастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларның домакка тодарадылга азы байдал болуп чоруурун тодарадыр.</p> <p>Деепричастиелерниң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадып</p>

	<p>грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.</p> <p>Тыва дылдың деепричастиелери .Деепричастиелиг бөлүглел, аңаа бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру.</p> <p>Морфологтуг сайгарылга.</p> <p><i>Словарьлы гдиктант</i></p>		<p>сайгарар.</p> <p>Тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер.</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларга бижик демдектерин сагыыр болгаш синтаксистиг хүлээлгезин тодарадып сайгарар.</p> <p>Деепричастиелерни составтыг кылыг сөзүнүң кезээ кылдыр ажыглаар, ооң бодунуң (деепричастиениң) домакка кандыг кежигүн болурун тодарадыр.</p> <p>Деепричастиелерни болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерни домакка ажыглаар.</p> <p>Причастиелер, деепричастиелер база причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.</p>
	<i>Тест</i>		Өөрөнгөн темазынга тестини күүседир.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	<p>Өттүнүг сөстөр – тускай чугаа кезээ, ниити утказы.</p> <p>Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктери (үн, дааш болгаш хевир өттүнер сөстөр), оларның тургустунары.</p> <p>Составтыг кылыг сөстери тургузарынга ужур-дузазы база синтаксистиг хүлээлгези.</p> <p>Өттүнүг сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазы.</p>	4	<p>Өттүнүг сөстөрүн танып тывар, оларның ниити утказын тайылбырлаар.</p> <p>Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн таныыр: ыыт-дааш, үн өттүнер сөстөр, хевир-дүрзү өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр.</p> <p>Оларны аян сөстөрүндөн ылгаар. Өттүнүг сөстөрүн шын тургузар. Составтыг кылыг сөстөрүн тургузарынгаужур-дузазын тайылбырлаар; оларның дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрүн тургузар.</p> <p>Кылыг сөзүнүң составынга турда, синтаксистиг хүлээлгезин сайгарар.</p> <p>Өттүнүг сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар.</p> <p>Өттүнүг сөстөр кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш шын бижилгезин, утказын сайгарар.</p>
Чугаа	<i>Чогаадыг</i>		Чайлаг азы кыштагже чораанының
орудулгазы болгаш чугаа культуразы			дугайында чогаадыгны өттүнүг сөстөрүни ажыглап бижиир.

<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Дузалал чугаа кезектери. Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның ылгалы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. -биле деп эдеринчини шын бижири. дег, ышкаш деп эдеринчилерни бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары. Эдеринчилер болгашдузалал аттарның морфологтуг сарылгазы.</p>	<p>4</p>	<p>Дузалал чугаа кезектерин аңгылаар: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар. Оларның бөлүктөрүн ылгаар, кая ажыглаарын билер. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээлгелерин тодарадыр.</p> <p>биле деп сөстү эдеринчи болгаш эвилел кылдыр ажыглаар, шын бижири. дег, ышкаш деп эдеринчилерниң дузазы-биле деңнелгелиг бөлүглелдерни тургузар, бижик демдектерин сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны чугаага ажыглаар. Доора падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередир, янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээр болгаш оларны дузалал ат деп бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр.</p>
<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Эвилелдер, оларның грамматиктиг хүлээлгелери.</p> <p>Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырар эвилелдер. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы.</p>	<p>3</p>	<p>Эвилелдерни танып тывар, оларның грамматиктиг хүлээлгелерин сайгарар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аңгылаар. Чагырыштырбас эвилелдерниң утказының аайы-биле бөлүктөрүн ылгаар: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерниң бөлүктөрүн бодунуң тургусканы кластер дузазы-биле көргүзөр. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чоок уткалыг эвилелдерни шын ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эвилелдер кирген домактарны тургузар.</p>

<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижири. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазы.</p>	<p>2</p>	<p>Артынчыларны танып тывар. Артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң азы ылгаарының, даап бодаарының. Оларны шын бижиир болгаш чугаага ажыглаар. Чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Артынчыларның бөлүктериниң аайы-биле схеманы тургузар. Схемага үндезилеп артынчыларның бөлүктерин тайылбырлаар.</p>
<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p><i>Хыналда ажыл</i></p>	<p>2</p>	<p>Диктантыны бижиир. Сөзүглелден дузалал чугаа кезектерин тывар, оларның бөлүктерин тодарадыр.</p>
<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Аян сөстери – онзагай чугаа кезээ, ооң бөлүктери. Аян сөстери бар домакка бижик демдектери болгаш ударение. Аян сөстериң утказының аайы-биле сайгарылгазы.</p>	<p>3</p>	<p>Чугаада болгаш сөзүглелдерде аян сөстериң танып тывар. Кижиниң өөрээнин, магадаанын болгаш муңгараанын, кортканын дээн ышкаш кижиниң сагыш-сеткилиниң өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстериң аңгылаар. Аян сөстериң дузазы-биле бодунуң сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин болгаш ударениени сагыыр. Тыва литературлуг дылдың пунктуастыг нормаларын сагывышаан, сөзүглелди номчуур болгаш сайгарар.</p>
<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа Культуразы</p>	<p><i>Чурук-биле ажыл. Чогаадыг – чурумал</i></p>		<p>Чурукка хамаарыштыр чогаадыг – чурумалды бижиир.</p>
<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс</p>	<p>9</p>	<p>Сөс каттыжышкынынын нарын болгаш составтыг сөстерден ылгаар. Сөс каттыжышкынынын холбажыр аргаларын аңгылаар: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.</p>

	<p>каттыжыышкыннар ының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.</p> <p>Сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазы.</p>		<p>Өзөк болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр. Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөстөрнүң уткалыг харылзааларын ылгаар.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Домактан сөс каттыжыышкыннарын ушта бижиир, өзөк болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннарын тургузар.</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Тест</i>		<p>Тестини кылыр. Домактардан сөс каттыжыышкыннарын тывар, холбааларын айтыр, өзөк сөстен чагырткан сөсчө айтырыгны салыр.</p>
Дыл дугайында эртемниң кезектери	<p>Ийи чугула кежигүннүг домактар.</p> <p>Домактың чугула кежигүннери.</p> <p>Кол сөс биле сөглекчиниң аразында тире.</p> <p>Кол сөс, ооң илереттинери.</p> <p>Кол сөстүң көргүзүкчүлери.</p> <p>Сөглекчи, ооң илереттинери, хевирлери (кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг).</p> <p>Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөр.</p> <p>Делгерөңгей эвес бөдүүн домактар.</p> <p>Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	9	<p>Ийи чугула кежигүннүг домактарны танып тывар.</p> <p>Кол сөс биле сөглекчини танып тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин билер.</p> <p>Сөглекчиниң хевирлерин аңгылаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг.</p> <p>Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрни таныыр.</p> <p>Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрнүң дузазы-биле кижиниң дыңнап турары болушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир.</p> <p>Кол сөс биле сөглекчини ажыглаар, домакка бижик демдектерин сагыыр.</p> <p>Кылыг сөстүг болгаш ат сөстүг составтыг сөглекчилерни домакка ажыглаар.</p> <p>Делгерөңгей эвес бөдүүн домактарны таныыр.</p> <p>Делгерөңгей эвес домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p>

<p>Дыл дугайында эртемниң кезектери</p>	<p>Домактың ийиги черге кежигүннери. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери. Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Делгерөңгей домактар дугайында билиг. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	<p>11</p>	<p>Домактың ийиги черге кежигүннерин танып тывар. Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылаар: (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын), оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар.</p> <p>Делгерөңгей домактарны танып тывар. Делгерөңгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгерөңгей дөһөңгө бодалын шын, харылзаалыг болгаш чиге илерөңгей. Домакта сөстөрнүң турожун сагыыр. Чечен чогаалболгаш чугаалажыр стильдерде сөстөрнүң турожун өскөртүп ажыглаар. Делгерөңгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p>
<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p><i>Хыналда ажыл</i></p> <p><i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i></p>		<p>Хыналда ажылды кылыр. Делгерөңгей эвес болгаш делгерөңгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Чурукту топтап көөр. Ону чуруп бижириде, сөстөрнү, сөс каттыжыышкынарны болгаш домактарны таарыштыр ажыглаар. Уткалыг сөзүглелди тургузар. Аңаа домактарның, абзацтарның дөһөңгө дараалашкаан сагыыр.</p>
<p>Дыл дугайында</p>	<p>Чаңгыс чугула кежигүннүг</p>	<p>8</p>	<p>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны танып тывар.</p>

<p>эртемнің кезектері</p>	<p>домактар дугайында билиг.</p> <p>Чаңгыс чуғула кежигүннүг домактарның хевирлери.</p> <p>Сөглекчи хевирлиг чаңгыс чуғула кежигүннүг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.</p> <p>Кол сөс хевирлиг чаңгыс чуғула кежигүннүг домактар. Ат домактары.</p> <p>Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур- дузазы.</p> <p>Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Чаңгыс чуғула кежигүннүг домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p> <p><i>Словарьлыг диктант</i></p>	<p>Чаңгыс болгаш ийи чуғула кежигүннүг домактарны ылгаар.</p> <p>Чаңгыс чуғула кежигүннүг домактарның хевирлерин аңгылаар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чуғула кежигүннүг домактар.</p> <p>Долу болгаш долу эвес домактарны танып тывар. Оларны сөзүглел тургузарынга ажыглаар. Долу болгаш долу эвес домактарны киирбишаан, диалог тургузар мергежилдерин сайзырадыр. Албан-херек болгаш амыдыралчы харылзаалар үезинде чугаа нормаларын сагыыр болгаш билиглерин делгемчидер. Чугаага домак-сөстөрни ажыглаар. Аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр. Чаңгыс чуғула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p>
---------------------------	--	--

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Тест</i>		Тестини кылыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	<i>Чурук-биле ажыл.</i>		«Мээң өрээлим» деп темага чогаадыгны
	<i>Чогаадыг-чурумал</i>		бижиир. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглаар. Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	<p>Нарынчылтынган домактар.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтынган домак.</p> <p>Тускайлаан кежигүннер-биле нарынчылтынган домак.</p> <p>Причастиелиг бөлүглел-биле нарынчылтынган домак.</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглел-биле нарынчылтынган</p>	13	<p>Нарынчылтынган домактарны танып тывар.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннер-биле, тускайлаан кежигүннер-биле; причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле; адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчылтынган домактарны ылгаар.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтынган домакты танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөрүн тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр.</p> <p>Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр.</p> <p>Тускайлаан кежигүннер-биле нарынчылтынган домакты танып тывар. Тускайлаашкынның ужур-утказын билип алыр.</p> <p>Тускайлаан тайылбыр кежигүннерни болгаш капсырылгаларны таныыр, бижик демдектерин сагыыр.</p> <p>Причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтынган домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр.</p>

	<p>домак.</p> <p>Деңнелгелиг бөлүглел-биле нарынчыттыңган омак.</p>		<p>Адалгаларны таныыр. Делгереңгей болгаш делгереңгей эвес адалгалар-биле нарынчыттыңган домактарны тывар. Бижик демдектерин сагыыр болгаш үн аянының ужур-дузазын тайылбырлаар.</p>
	<p>Адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчыттыңган домактар.</p> <p>Нарынчыттыңган домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>		<p>Кирилде сөстөр, кирилде домактарны танып тывар. Кирилде сөстөр, кирилде домактар- биле нарынчыттыңган домактарны тывар болгаш үн аянының ужур-дузазын тайылбырлаар. Нарынчыттыңган домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Нарынчыттыңган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр. Нарынчыттыңган домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p>
гаа	<i>Хыналда ажыл</i>		Хыналда ажылды күүседир.
чорудулгазы			Нарынчыттыңган домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
болгаш чугаа			
културазы	<i>Эдертиг</i>		Улустуң хөөмейжизиниң дугайында улуг эвес сөзүглелди номчуур. Хөөмейжи дугайында чугаага киржир. Нарынчыттыңган домактарны сөзүглел тургузарыңга ажыглаар, чугаазын байлакшыдар.

<p>Дыл дугайында аниити билиглер.</p> <p>Дыл дугайында а эртемниң кезектери</p>	<p>7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге быжыглаашкын.</p> <p>Сөзүглелдер-биле ажил.</p> <p>Кылыг сөзүнүң онзагай хевирлери.</p> <p>Причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер.</p> <p>Дузалап чугаа кезектери, аян сөстери.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннарының холбаалары.</p> <p>Нарынчыттыг домактар.</p>	<p>9</p>	<p>Тыва дылдың статусунуң (деңгелиниң) дугайында чугаага киржир.</p> <p>Төрөөн дылдың кижиниң амыдыралына болгаш ниитилелге ужуру-дузазының дугайында тайылбырлар. Тыва дылдың чаражын, байлаан үнелеп билер.</p> <p>Тыва улустуң культуразының бир кезээ болур тыва чугаа аянының онзагайының дугайында бодалын илередип билер.</p> <p>Сөзүглелди тургузар. Кандыг-бир темага материалдарны чыыр, оларны чаңгыс аайлап тургузар, чыып алганы медээлерни сайгарар. Причастиелерни, деепричастиелерни, олардан тургустунган бөлүглелдерни, өттүнүг сөстери, дузалап чугаа кезектерин, аян сөстери чугаага ажыглаар, үжилери болгаш улуг улус-биле чугаалажып тура, чугаа культуразын сагыыр.</p> <p>Аян сөстери кирген сөзүглелдерге ударениени сагыыр.</p>
			<p>Сөзүглелден бөдүүн домактарны, оларның иштинден сөс каттыжыышкыннарын тывар, холбааларын тодарадыр.</p> <p>Делгеренгей эвес домактарны ийги черге кижигүннери-биле делгереди.</p> <p>Чечен чогаал сөзүглелдеринден нарынчыттыг домактарны тывар, оларны сайгарар. Нарынчыттыг домактарны бижимел болгаш аас чугаага ажыглаар, шын бижилгениң болгаш пунктуастыг дүрүмнерни, үн аянын сагыыр.</p>
<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p><i>Түңнел хыналда ажил</i></p> <p><i>Төлевилел тургузары</i></p>		<p>Түңнел хыналда ажилды кылыр.</p> <p>Өөредиглиг төлевилелге киржир. Херек материалдарны солуннардан, Интернет четкизинден ылгап тывар, улус-биле чугаалажыр. Бөлүккө ажилдаар.</p> <p>Түңнелдерни үндүрер.</p>